

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve

Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok

Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely
Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár
2011

Tartalom

Előszó	7
Beszámolók az előzményekről, a hálózati szerveződésről, az eredményekről és a gondokról	13
<i>Az indulás éveiről: a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól</i>	<i>15</i>
<i>Kiegészítés a szomszédos országok magyar nyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz.....</i>	<i>29</i>
<i>Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében</i>	<i>40</i>
<i>Együttműködési megállapodás</i>	<i>62</i>
Jelenségek, módszerek, terminológia.....	65
<i>Kontaktus, interferencia és kódváltás a változó két- és többnyelvűségben</i>	<i>67</i>
<i>A kölcsönszavak rendszerezéséről</i>	<i>74</i>
<i>Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban</i>	<i>116</i>
<i>Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl</i>	<i>127</i>
<i>Változatok és változások a mai magyar nyelvben.....</i>	<i>140</i>
Nyelvpolitika, nyelvi jogok	151
<i>Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében</i>	<i>153</i>
<i>Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól.....</i>	<i>163</i>
<i>A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája.....</i>	<i>195</i>
Oktatás kétnyelvű környezetben.....	219
<i>A kétnyelvű oktatás veszélyei és esélyei Szlovákiában</i>	<i>221</i>
<i>Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról</i>	<i>245</i>
<i>Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában</i>	<i>259</i>

A határtalanítás programja.....	271
<i>A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. A Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása</i>	
	273
1. Köznevek határtalanítása	277
<i>A Kárpát-medencei magyar nyelvi korpusz bővítése, a magyar nyelv „határtalanításának” egyik újabb eredménye</i>	
	277
<i>Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja.....</i>	
	299
<i>Akkor hogyan is beszélünk?... (A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk).....</i>	
	309
<i>A ht adatbázis örvidéki elemei és gyakoriságuk.....</i>	
	325
<i>A sajátos határon túli magyar szókincs változatosságának dialektális, regiszterbeli, időbeli és stilisztikai aspektusáról</i>	
	331
<i>A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis</i>	
	340
2. Földrajzi nevek határtalanítása	359
<i>A határtalanítás a helynevek területén</i>	
	359
<i>A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés</i>	
	377
<i>A romániai magyar hivatalos helységnév kodifikálásának időszerű kérdései.....</i>	
	391
Összefoglalás és tervezés	397
<i>Magyar nyelvtudományi kutatások a Kárpát-medencei külső régiókban.....</i>	
	397
<i>A magyar nyelvre irányuló kutatási programok.....</i>	
	425
A kötet tanulmányaiban hivatkozott szakirodalom	438
A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat irodáinak reprezentatív bibliográfiája (2001–2010)	
	465
Névmutató	472
A kutatóhálózat intézetei	479

A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája

(Csernicskó István – Péntek János 2010)

1. Bevezetés

A kisebbségi magyar közösségek hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartás meghatározó. Ez pedig csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is. Azt már az 1990-es évek első felében egyértelművé vált, hogy a hagyományos értelemben vett nyelvművelés eszközei nem alkalmasak arra, hogy érdemben befolyásolják a magyar nyelv státusát, helyzetét Magyarországon kívül (az ide vonatkozó vitacikkek összefoglalását lásd: Kontra-Saly szerk. 2008). A magyar nyelv helyzetére, státusára, használati körére érdemben a nyelvpolitikai és nyelvtervezési döntések lehetnek hatással. Ám Magyarországgal szomszédos országokban a magyarok kisebbségi közösséget alkotnak, a nyelvpolitika és nyelvtervezés azonban jellemzően olyan tevékenységek, melyek az államok vagy állami kontroll alatt álló intézmények hatásköre. Ezzel párhuzamosan, vagy nem ritkán ezzel ellentétes irányban hatnak az egyes civil mozgalmak, társadalmi vagy politikai szervezetek saját nyelvpolitikai törekvései, nyilván annak következtében, hogy mások a többségi és a kisebbségi közösségek céljai és törekvései.

Ebben a tanulmányban azt tekintjük át, hogyan jelenik meg, megjelenik-e egyáltalán két, Magyarországgal szomszédos állam (Románia és Ukrajna) nyelvpolitikájában a magyar nyelv, illetve milyen társadalmi, politikai és nyelvi célok elérésre irányulnak ezek a nyelvpolitikák. Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük, és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk.

2. A romániai és ukrainai nyelvpolitika és a magyar vonatkozások

2.1. Románia

Romániában a kisebbségeknek az össznépességen belüli aránya 10,52%, a nem román anyanyelvűeké: 8,96%. Ezen belül a magyar és a roma kisebbség különül el, az előbbi 6,6%, az utóbbi 2,5%; egy következő csoportban az ukrán, a német, az orosz, a török és a tatár nyelv szerepel azzal, hogy a populáció egészében 1% alatti, a kisebbségi populációban 1% feletti. Figyelemre méltó, hogy a kisebbségek közül csak a magyar esetében nagyobb a magyar anyanyelvűek száma, mint a magyar nemzetiségűeké. A többi kisebbség a kisebbségi populáción belül is 1% alatti arányban szerepel.¹¹¹ Az 1992–2002 közötti időszakban a demográfiai trend általános csökkenést mutatott a roma, a horvát és a görög kisebbség kivételével. Az országostól lényegesen eltérő képet mutat az erdélyi nagyrégió demográfiai helyzete, ahol 74,7% a román, 19,6% a magyar, 3,4% a roma, illetve 1% alatti az ukrán, a német, a szerb és a szlovák nemzetiség aránya.¹¹² A magyar nyelv valóságos, nyelvkörnyezeti aránya tehát nem az országos 6,6%, hanem az erdélyi közel 20%-os. A politikai, oktatáspolitikai közbeszédben kizárólag a megtévesztő országos arányra szokás hivatkozni, Bukarestben pedig, ahol a politikai döntések születnek, az országos arány alapján szintén ezt az elhanyagolható sokszínűséget érzik, a releváns sokféleséget nem. A multikulturalitás divatos jelszava is gyakran csak arra szolgál (pl. a kolozsvári egyetemen is), hogy a valóban jelen levő, helyi nyelvről és kultúráról elterelje a figyelmet.

Az asszimilációs kisebbségpolitikák jórészt általános elvének megfelelően, amely szerint „minél kevesebb, annál kedvesebb”, a román kisebbség- és nyelvpolitika szempontjából, arányainál fogva, a magyar és a roma etnikumnak, a magyar és a cigány nyelvnek van kiemelt jelentősége. A kettő azonban mind jellegében, történelmi háttérében, mind jelenkori folyamataiban teljesen eltér egymástól. Közismert Erdélynek a magyar államiséghez való tartozása nagyrégióként évszázadokon át, belső egységeinek sok évszázadra visszanyúló autonómiája, az erdélyi magyarnak a magyar nyelvvel és kultúrával való szerves összetartozása. A közös nyelv

¹¹¹ Az adatok a legutóbbi, 2002-es népszámlálás adataiból valók.

¹¹² Az Erdélyre vonatkozó adatok közvetlen forrása: Kocsis–Bottlik–Tátrai 2006: 23–42, 88–103.

és a kultúra teszi ma is erős identitásúvá, nemzeti alapon összetartozóvá az erdélyi magyarokat a magyarországiakkal, a többi külső régió magyarjaival és a magyar diaszpórával. Kisebbségi státusában a magyarra is a térvész, a regresszió jellemző, a demográfiai apadás és az asszimiláció, és az, hogy mindezek ellenére Romániában a magyar az egyetlen olyan nyelv, amelynek több anyanyelvű beszélője van, mint ahányan magyar nemzetiségűnek vallják magukat. A roma diaszpóráként az egész országban, egész Európában jelen levő etnikum, számában és arányaiban Romániában bizonyára jóval népesebb, mint amit a népszámlálási adatok tükröznek. Az egyetlen olyan etnikum, amely biológiai reprodukciója, disszimilációja és nyelvi revitalizációja következtében erős expanzióban van. A roma etnikumúak több mint fele más anyanyelvűnek vallja magát, a magyar régiókban magyar anyanyelvűnek. Ezek a lényeges eltérések mind eltérő, differenciált kisebbség- és nyelvpolitikát igényelnének: a roma kérdés a maga Európára kiterjedő jellegében elsősorban szociális, kulturális, etnikai, jóval kisebb mértékben nyelvi jellegű, a magyar elsődlegesen nyelvi, kulturális és regionális (autonómia) igényű. Az egyik egy erőteljes expanzív és offenzív, helyét kereső diaszpóra egész Európában, a másik egy regresszív, defenzív, összetartó és értékőrző nyelvi közösség a maga történelmi szálláshelyén. A magyarok számára ennél fogva rendkívül nagy tétje van a nyelvmegtartásnak, amelynek kulcsa a nyelv szabad használata. Az állam nyelvpolitikája azonban – az egyenlőség rosszul értelmezett elvéből kiindulva – megoldásaiban jórészt uniformizáló jellegű és tendenciájú. Az uniformizálás pedig mindig az erősebb etnolingvisztikai vitalitású, legnagyobb arányú etnikai és nyelvi csoportokat érinti kedvezőtlenül.

A nyelvpolitika megvalósulásának kiemelt színhelye a parlament. Romániában a kisebbségek parlamenti képviseletét a választási törvények szabályozzák: alacsonyabb bejutási küszöbvel biztosítják minden kisebbség számára egy mandátum megszerzésének lehetőségét. A magyar az egyetlen, amely szabályos képviselet útján szerzi mandátumait. A mostani parlamenti ciklusban a román parlamentben 22 képviselő képviseli a magyar közösséget, 18 a többi romániai kisebbséget.

A kormányzati szintű érdekérvényesítés lehetősége 1993-ban intézményesült. Ennek az intézménynek azóta többször változott a neve és a státusza, ma ez az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala. Meghatározó szerepe van a végrehajtó hatalom szintjén: határozatokat kezdeményezhet, felügyeli a kisebbségvédelmi jogszabályok betartását. A kormány már 2000-ben határozott arról, hogy intézetet hoz létre a kisebbségek

kutatására, a *Nemzeti Kisebbségkutató Intézet* (a román elnevezés pontos fordítása: „A Nemzeti Kisebbségek Problémáit Kutató Intézet”) 2007-ben kezdte el működését kormányzati intézményként Kolozsváron.¹¹³

Az erdélyi magyarság politikai érdekképviselője, az RMDSz, 1996-tól vállalt kormányzati szereplést, azóta a politikai konjunktúrától függően, változó koalíciós partnerekkel része a hatalomnak. Ezzel megnövekedett ugyan a mozgástere, több lehetősége nyílt a döntések közvetlen befolyásolására mind a törvénykezdeményezésekben, mind a végrehajtásban, de ennek arányában megnőtt a felelőssége is. Ez a szerepvállalás, valamint az a tény, hogy a közösség legfőbb elvárásai (önálló egyetem, autonómia, a magyar nyelv státuszának rendezése, kisebbségi törvény, korlátozást és hátrányos megkülönböztetést nem tartalmazó oktatási törvény) nem teljesültek, kialakította az érdekképviselőt közösségen belüli ellenzékét, nyelvi ügyekben is egyre inkább aktivizálta a szakmai és a civil szervezeteket is.

A romániai kisebbségek közül a magyar nemzeti közösség volt az, amely 1990 után – szabadabb légkörben, bátorító nemzetközi környezetben – a legerőteljesebben nyilvánította ki jogigényét. Ennek következtében általában javult a magyar nyelv jogi státusza Romániában. Ennek a javulásnak a fázisait Veress Emőd (2005: 126–127.) jogász a következő eseményekkel kapcsolja össze: 1. 1991-ben egy, ma már nem hatályos, közigazgatási törvény általánosan ismerte el anyanyelv-használati jogokat olyan területi-közigazgatási egységekben, ahol „jelentős”, számban élnek valamely kisebbséghez tartozó személyek. 2. Az 1999. évi 188. törvény a köztisztviselők jogállásáról rendelkezett úgy, hogy ott, ahol a kisebbségekhez tartozó személyek aránya meghaladja a 20%-ot, az állampolgárokkal közvetlen kapcsolatban álló tisztviselők ismerni fogják az illető nemzeti kisebbség nyelvét (ezt a törvény nem abszolút alkalmazási feltételként írja elő). Ezt teljesíti ki a 2001-ben elfogadott helyi közigazgatási törvény, amely biztosítja a nyelvhasználati jogokat a kisebbségek számára mindazokban az esetekben, amikor az adott településen belüli arányuk meghaladja a 20%-ot. 3. A 2003-as alkotmánymódosítás a korábbi törvényi előírások közül a legfontosabbakat alkotmányos szintre emeli, és kiterjeszti az anyanyelv-használati jogokat az önkormányzati igazgatásról az

¹¹³ www.ispmn.gov.ro

államigazgatásra is. A magyar nyelv presztízsét az is növelte, hogy Magyarország csatlakozásával az Európai Uniónak is hivatalos nyelvévé vált. 2007. január 1-jétől Románia is tagja lett az Európai Uniónak. Az ebben a kontextusban még szabadabbá váló mobilitás, némely intézményi kapcsolatok kiterjedése¹¹⁴ a magyar nyelvhasználatot is bátorítja, új szintereit teremti meg a nyelvhasználatnak. Jelentős az is, hogy a közösség saját képviselői is bejutottak az Európai Parlamentbe, és így ott is kifejezhetik véleményüket mindarról, ami az országban vagy Európában történik.

A legfontosabb belső jogforrás az ország alkotmánya. Ennek első cikkelye nyilvánítja ki Románia nemzeti állam státusát, szuverén, független és egységes jellegét. A 13. szakasz azt, hogy a román az ország hivatalos nyelve. A 148. szakasz (1) bekezdése pedig azt írja elő, hogy nem lehet felülvizsgálni az alkotmánynak azokat a rendelkezéseit, amelyek az egységes, oszthatatlan nemzeti államra, területi integritásra és a hivatalos nyelvre vonatkoznak. Mindezek ellentételezéseként az alkotmány biztosítja a kisebbségekhez tartozó személyek jogát anyanyelvük tanulásához és az ezen a nyelven való oktatáshoz (32. szakasz), a nyelvi, etnikai identitás megőrzéséhez, előjogok, tehát pozitív diszkrimináció nélkül (6. szakasz). Ezeket a jogokat az alkotmány kizárólag személyek, és nem közösségek jogaiként értelmezi, azaz egyéni és nem kollektív jogokként, figyelmen kívül hagyva az erre vonatkozó nemzetközi ajánlásokat.

A névjogot, a személynévválasztás és -használat jogát már az 1968-as névtörvény biztosította, ebben Románia valóban kivétel a környező országokhoz viszonyítva. Hogy ez mégsem érvényesülhetett akadálytalanul, abban elsősorban a helyi hatóságok marasztalhatók el. Ennek is megvan az orvoslási lehetősége: az érintettek elérhetik család- vagy keresztnévük, esetleg mindkét nevük megváltoztatását.

Néhány környező államhoz viszonyítva abban is mindenképpen pozitív kivétel Románia, hogy itt nem készült államnyelvtörvény. A közérdekű tájékoztatásban is általában kedvező a változás: szélesedett a magyar nyelvűség köre. Az önkormányzati tájékoztatás ebben is előtte jár az államhatalmi intézményekének. Folyamatos jogi tájékoztató szerepe van a parlament felügyelete alatt álló *Monitorul Oficial* című kiadvány magyar változa-

¹¹⁴ Pl. a Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottságának létrejötte 2007-ben: www.kab.ro.

tának, a *Hivatalos Közlönynek*. Lényeges különbség, hogy a román változat szövegeinek jogi hatályuk van, a magyarnak csak tájékoztató jellege.

Az oktatási törvénynek kiemelt szerepe van az implicit nyelvpolitika érvényesítésében, mivel az oktatásban a nyelv két vonatkozásban is fontos: elsősorban az oktatás nyelveként, másodsorban pedig az oktatás tárgyaként. Az, hogy milyen az anyanyelvű oktatás, és hogyan folyik az ország nyelvének oktatása, alapvetően meghatározza, hogy milyen lesz a kisebbségek és a többségek kétnyelvűsége. Alapvetően azt is, hogy ez milyen mértékben szolgálja, és készíti elő a nyelvcserét. A nyelvi jogokat közvetlenül érintő román oktatási törvény lehetővé teszi ugyan az anyanyelvű oktatást egy olyan oktatási rendszerben, amely az anyanyelv tekintetében korlátozó és diszkriminatív jellegű, de nem teszi lehetővé a magas szintű, additív kétnyelvűség kialakítását. Korlátozó a történelem és a földrajz kötelező román nyelvű oktatásával, de azzal is, hogy nem teszi lehetővé önálló állami egyetem létrehozását.¹¹⁵ Főképpen pedig diszkriminatív, lingvicista, mivel az esélyegyenlőséget nem az anyanyelvre alapozza, hanem az államnyelvre, és ezzel a magyar anyanyelvű fiatalok már eleve hátrányos helyzetbe kerülnek. Paradox módon a román nyelv hatékony oktatását sem biztosítja. Nem meglepő ily módon, hogy a magyar nyelvű oktatás alapvető mutatói 1990 után is kedvezőtlen tendenciát mutatnak, pl. iskolázottságban, a felkészültség színvonalában stb. És részben szintén ennek a következménye, hogy magyar szülők jelentős arányban, 30-40%-ban, a román egynyelvű oktatást választják gyermekeik számára. Többség-kisebbség viszonyát bizonyára kedvezően befolyásolná, ha a nyelvi környezettől függően a többségek számára is előírnák, vagy legalább lehetővé tennék a kisebbségi nyelv tanulását, Erdélyben a magyarét. A magyarral szembeni fobia ugyanis jelentős részben abból fakad, hogy érthetetlen, hogy idegen, holott ott van a román beszélő közvetlen környezetében.

Az igazságszolgáltatásban a nyelvhasználat három vonatkozásban válik fontossá. Az egyik az, hogy milyen nyelven beszél az ügyfél, és milyen nyelven beszélnek hozzá. Hogy tehát biztosítják-e számára azt a

¹¹⁵ Jellemző, hogy 20 év alatt egyetlen olyan miniszteri, kormány- vagy ennél is magasabb szintű, lényeges politikai döntés sem született, amely önálló intézményben, állami költségvetéssel stabil keretet teremtett volna a magyar nyelvű felsőoktatásnak, holott minden korábbi korlátozás, leépítés, beolvasztás politikai döntés következménye volt.

jogot, hogy megismerje a vele kapcsolatos dokumentumokat, valamint azt, hogy ő az eljárás során mindent megértse, és őt is megértsék. Ebben a tekintetben a nyelvhasználati jog nem kisebbségi jog, hanem egyetemes emberi jog. Ezt garantálja *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének* 6. cikkelye. A másik az igazságszolgáltatás nyelve, az, hogy milyen nyelven folyik az eljárás, a tárgyalás, milyen nyelven beszél a bíró, az ügyész, az ügyvéd, a szakértők stb. Sok olyan ország van, ahol az eljárás nyelve kizárólagosan az államnyelv, de vannak olyanok is, amelyekben kisebbségi jogként elismerik, megengedik, hogy az eljárás nyelve a helyi közösség nyelve legyen. Izsák Balázs hívta fel a figyelmet arra, hogy ebben a tekintetben Romániában visszalépés történt: 2003-ban úgy módosult a korábbi törvény, hogy a valóságos kisebbségi jogot törölte, azt tudniillik, hogy az eljárás nyelve is lehet más, mint az állam nyelve, és csupán azt hagyta meg, amely általános emberi jog. A módosított 7. cikkely így hangzik: „A büntetőperben a bírósági eljárás román nyelven folyik. A bírósági szervek előtt biztosítani kell a feleknek és más, a perben megidézett személyeknek anyanyelvük használatát, az eljárás iratai román nyelven készülnek.” A jelek szerint a kisebbségi érdekképviselőt a törvényhozásban nem volt képes ezzel kapcsolatban érvényesíteni a megszerzett jog visszavonhatatlanságának általános elvét, sőt a mostanában előterjesztett kisebbségi törvénytervezet, szintén figyelmen kívül hagyja a korábbi jog visszaállítását (Izsák 2005). Ez az egyoldalúság a jogászképzéssel kapcsolatban is megnyilvánul. És ez az igazságszolgáltatás nyelvének harmadik vonatkozását érinti: azt, hogy az ügyfélnek, az állampolgárnak milyen lehetősége van anyanyelvre használatára, amikor ügyvédhez, közjegyzőhöz fordul. A lehetőséget nagymértékben korlátozza, hogy a jogászképzés kizárólag román nyelven történik, és hogy a jogászok újabb nemzedékében nagyon kevesen vannak, akik ettől függetlenül beszélnek magyarul. A BBTE ún. magyar „vonalán” a jogászképzés magyar helyei magyar etnikumúaknak vannak fenntartva, a képzés viszont 90%-ában román nyelven folyik. A Sapientia keretében ebben az évben, 2010 őszén indul magyar nyelvű jogászképzés.

A nyelvhasználati jogok körének szélesítésében nagy jelentőségű a 2001-ben elfogadott új közigazgatási törvény. Ez általánosabb megfogalmazásban a módosított alkotmányba is bekerült a következőképpen: „Azokban a területi közigazgatási egységekben, ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentős arányban élnek, biztosítják az illető nemzeti kisebbség anyanyelvének használatát, szóban és írásban, a

helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatukban, az organikus törvény feltételei között.” (120/2) A hivatkozott „organikus” törvény ezt a „jelentős arányt” 20%-ban határozza meg. Ha tehát a magyar vagy más kisebbség helyi aránya ezt meghaladja, a hatóságoknak biztosítaniuk kell az anyanyelvhasználat jogát és feltételeit: az illető nyelven is nyilvánosságra kell hozni a helyi és megyei tanácsok üléseinek napirendjét, e testületek határozatait, a tanácsok tagjai anyanyelvükön is felszólalhatnak, a hatósághoz és szakigazgatási szervekhez anyanyelvükön is fordulhatnak az állampolgárok (szóban és írásban). Mindehhez biztosítani kell a megfelelő nyelvtudással rendelkező hivatalnokokat. A 90. szakasz 4. bekezdése előírja: „A helyi közigazgatási hatóságok biztosítani fogják, hogy a települések és az autoritásuk alá tartozó közintézmények elnevezését az illető kisebbség anyanyelvén is kifüggeszék, a közérdekű közleményeket pedig az illető kisebbség anyanyelvén is köztudomásra hozzák.” A méltányosság szempontjából vitatható, hogy a 10, 20 vagy 30% az a határ, amely fölött a kisebbség helyi jelenléte jelentősnek tekinthető. Talán ennél is fontosabb lehetne az a szempont, hogy a nyelvmegtartás éppen valamely kritikus szint alatt – lehet, éppen 20% alatt – válik kilátástalanná. Ebből a megfontolásból a nyelvmegtartás bátorítására, kedvező feltételekre, pozitív diszkriminációra bizonyára éppen az ilyen kisközösségeknek volna szükségük.

A hivatalos nyelvhasználat színterein túl a jogi előírásoknál fontosabb szerepe van a közéleti vagy a nyilvános nyelvhasználatban a hagyománynak és a nyelvismeretnek. A romániai magyarságnak hozzávetőleg a fele él olyan nyelvi környezetben, amely az adott településen vagy akár a kisebb vagy nagyobb régióban többségében anyanyelvi. Többségében magyar nyelvi régióként legjelentősebb a Székelyföld. Az ilyen jellegű területeken és településeken nyelvileg élesen elkülönül (vagy éppen elszigetelődik) a helyi állami hatóság (prefektúra, rendőrség, katonaság, bíróság), amely mindenütt román többségű vagy egy gyarmati rendszerhez hasonlóan kizárólag román, nem ismeri, vagy ha ismeri, a hivatalban nem használja a helyi lakosság nyelvét. A közigazgatási törvény, mint láttuk, előírja ugyan, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság több mint 20%-a másnyelvű, a hatóságnak a helyi lakosság nyelvét ismerő hivatalnokot, rendőrt (is) kell alkalmaznia, de ez az előírás az elvi követelmény szintjén áll, a gyakorlatban nem érvényesül. Az olyan környezetben, ahol a hatóság fölénye nyelvi gőgben is megnyilvánul, a helyi nyelvről tudni nem akaró

hatóság és az államnyelvet (tökéletesen) nem ismerő helybeliek között gyakorlatilag állandó a kommunikációs feszültség.

A magyar helységnevek kodifikációjában, a hivatalos helységnév-jegyzék összeállításában az előző kormányzati ciklus idején az akkori kisebbségi minisztérium felkérésére magyar nyelvészek is részt vettek. Ennek a jegyzéknek a véglegesítése aztán később történt meg a román akadémia keretében. Noha a magyar szakértővel nem rendelkező bukaresti akadémia szakmai illetékessége megkérdőjelezhető, maga a művelet elfogadható eredménnyel zárult, és nem került sor olyasmire, amit sajtóbeli viták szerint a román közvélemény egy része elvárt, hogy ti. a hagyományos magyar nevek helyett a jelenlegi román helységnevek fordításait tegyék hivatalossá.¹¹⁶ Az ellenkezés, a törvény előírásainak akadályozása ebben az esetben is helyi szinten történt: több mint tíz éven át dúlt a „táblaháború”, mint máshol is a külső régiókban (Szlovákiában, Ukrajnában). A magyar helységnévtáblákat lefestették vagy leverték, és ezt tették néha „viszonzásul” a román nyelvű táblákkal is. Most ott tartunk, hogy hasonló háború folyik az utcanév-táblák miatt (Nagyváradon például), pedig a törvény előírása erre is kiterjed.

A többségiek személyes ellenkezésén túl mindenütt megnehezíti az anyanyelv hivatali használatát az a körülmény, hogy a kisebbségi nyelv-változatból gyakorlatilag hiányzik a hivatali nyelvváltozat, annak terminológiája, szövegtípusai, sajátos stiláris jegyei. Különösen a hivatali nyelv írott változata okoz gondot a magyarul egyébként jól beszélő hivatalnokoknak is: jegyzőkönyvek, határozatok megfogalmazása, típusnyomtatványok összeállítása, a hivatali levelezés stb. Ezen a feltűnő hiányon próbálnak segíteni a nyelvi tervezésben közreműködő szakmai és civil intézmények a folyamatos szaknyelvi konzultációval, kétnyelvű közigazgatási szótárakkal, típusnyomtatványok elkészítésével, az intézménynevek folyamatos kodifikációjával.¹¹⁷

A munkahelyi környezet általában román nyelvi környezetet jelent, ezt szigoríthatja a munkahelyi vezetők más nyelvek használatára vonatkozó tiltása vagy bátorítása, esetleg az az egyre inkább terjedő felismerés, hogy pl. a szolgáltatásban, kereskedelemben nyelvileg is igazodni kell a megrendelő vagy a vevő elvárásaihoz. A közszolgáltatás, a kereskedelem

¹¹⁶ Az ezzel kapcsolatos szakmai észrevételeket l. Földrajzinév-bizottság 2005: 197–201.

¹¹⁷ www.sztanyi.ro, www.nyelvijogok.ro

részben már alkalmazkodik az ilyen igényekhez, noha most gyakran a vevő beidegződései eredményezik, hogy továbbra is románul szólal meg. Nincs határozott tiltás, mint volt korábban, de az üzleti érdek sem érvényesül minden esetben. A kereskedő, az elárusító, a pincér nyelvtudása, magatartása a döntő. Az árucikkeken szereplő használati utasítások, figyelmeztetések rendszerint román nyelvűek (is), ha többnyelvűek, vagy ha az árucikk éppen magyarországi eredetű, akkor magyar nyelvű is (lehet).

Az egészségügyi intézményekben a beteg, kiszolgáltatott helyzetében, az intézmény vagy az orvosi, a kórházi személyzet elvárásaihoz kénytelen alkalmazkodni, az ellenkező irányú természetes alkalmazkodásra ritkán van példa, valamely jog érvényesítéséről vagy a nyelvi jogra való hivatkozásról pedig ilyen körülmények között szó sem lehet.

Következtetésként állapíthatjuk meg, hogy 1990 után kétségtelenül kedvezően változott meg a magyar nyelv romániai nyelvpolitikai, nyelv-jogi környezete és még inkább az a kontextus, amelyet maga a szabadság jelent a szűkebb Kárpát-medencei és a tágabb európai környezetben. Azonban Kelet-Európa egészéhez hasonlóan az erdélyi magyarságban sincs meg a kellő polgári bátorság arra, hogy minden esetben kifejezze jogigényét, és még arra sem, hogy kellő méltósággal éljen legalább a törvényben biztosított jogaival. Igaz, folyamatosan érzékelheti, hogy a román politikai elit nem változtatta meg a nemzetállammal és az államnyelvvvel kapcsolatos ideológiáját, sem asszimilációs stratégiáját. A nemzeti közösség politikai képviselője általában úgy értékeli, hogy a legfőbb eredményeket éppen a nyelvi jogok biztosításában ért el. Mint a fentiekben kifejtettük: az alapkérdésben, a magyar nyelv alárendelt státuszának megszüntetésében nem történt áttörés. Nagyon fontos a magyar nyelv sok feltételtől függő, gyakran meg sem valósuló hivatali használata, ez azonban még nem emeli hivatalos státuszba magát a nyelvet, még regionális vagy helyi szinten sem. Ennek megoldása bizonyára összefügg az autonómia általánosabb koncepciójával. Hasonlóképpen nem tűntek el a korlátozások és a hátrányos, diszkriminatív megkülönböztetések (pl. az oktatásban, de máshol sem), nem tűnt el a magyar nyelvvel szembeni fóbia, a beszélők veszélyeztetettség-érzése, a megalázottság, kiszolgáltatottság gyakori érzése az őt el nem fogadó nyelvi környezetben: hivatalban, rendőrségen, bíróságon, kórházban.

2.2. Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről

2.2.1. Az alapprobléma: az ukrán és orosz nyelv helyzete

Az ukrainai nyelvpolitikában kiemelten kezelt kérdés az ukrán és orosz nyelv egymáshoz viszonyított helyzete. Ahhoz, hogy megérthessük az ukrán nyelvpolitika alapproblémáit, ez a kérdés megkerülhetetlen. Ezt igazolják azok a kutatások, melyek ennek a problémakörnek a leírásával és elemzésével foglalkoznak.

Az ukrainai nyelvek használatára, használati körére, funkcionális megterheltségére vonatkozó kutatások között mindenképp említésre méltó a Zaliznyak–Maszenko (2001) szerzőpáros monográfiája, mely a fővárosban, Kijevben elemzi az ukrán és orosz nyelv használatát. A szerzők megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapjaiban az orosz nyelv dominál.

Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring (Panina, N. 2005) c. kötet az Ukrán Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének az ukrainai társadalom 1800 fős, régiók, kor és nem szerint reprezentatív mintáján 1994 és 2005 között végzett kérdőíves trendvizsgálatának az eredményeit foglalja össze. Megállapítja, hogy bár a családi nyelvhasználatban a legtöbben elsősorban az ukrán nyelvet használják (pl. 1994-ben megkérdezettek 36,7%-a, 2005-ben 41,8%-a), a főként az orosz használók aránya is jelentős (1991-ben 29,4%, 2005-ben 36,4%). Ugyanakkor a családban mindkét nyelvet használó adatközlők aránya szintén számottevő (1994-ben 29,4%, 2005-ben 21,6%). Érdekes azonban, hogy arra a kérdésre, miszerint a következő felmérés idején milyen nyelven válaszolna szívesebben a kérdésekre, mindössze 47,8% választotta az ukrán, a megkérdezettek 50,7%-a inkább az orosz nyelvet részesítené előnyben (Panina 2005: 68).

Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring (Vorona–Sulha szerk. 2007) és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban* (Sulha 2000) című kiadvány ugyanennek az országos szociológiai felmérésnek az eredményeit dolgozza fel. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre kiterjedt, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja (lásd még Alekszejev 2008, Sulha 2008, Visnyak 2008a, 2008b, Medvegyev 2007).

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). Ennek a vizsgálatnak az eredményei szerint is igazolódott, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják.

Ukrajna regionális törésvonalai (erről ld. pl.: Arel–Khmelko 1996, Khmelko–Wilson 1998, Csernicskó 2006, Kulyk 2008, Melnyik–Csernicskó 2010) egyáltalában nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunió belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek hol a lengyel-litván államhoz, hol Lengyelországhoz, hol pedig az Osztrák-Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá. Ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bauring 2008: 55).

A cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszító politikája következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége – amint azt a kutatások igazolják – nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a középső régiókban, ahol az ukrán és orosz ajkú lakosság vegyesen él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusváltozat alakult ki: a szurzsik [суржик]. A szurzsik olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv standard változatával sem azonos; alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003, del Gaudio–Taraszenko 2008, Bilaniuk 2003, 2004, 2005). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el alapnyelvként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusváltozatot. A

változat presztízse alacsony, a purista ukrán nyelvművelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004, Maszenko 1999, 2002).

Ezen modell szerint tehát Ukrajnában nem három nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélők), hanem négygel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ennek a csoportnak szinte egyáltalán nem szentelnek figyelmet) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek, hanem valójában az orosz anyanyelvűek alkotják a relatív többséget. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fős reprezentatív mintán végzett kutatási program megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2008, –Taraszenko 2008).

A fentiek alapján nem meglepő, hogy egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként (lásd pl. Maszenko 2004) aposztrofált orosz és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket (lásd pl. Berezovenko 2002). Radcsuk (2002) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

2.2.2. A nyelvi helyzet csapdájában

A röviden ismertetett nyelvi helyzetet az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és láttatják (összefoglalásuk alapja Besters-Dilger szerk. 2008 és Majboroda és mtsai szerk. 2008, valamint Maszenko 2010; lásd még Kulyk 2006, 2007).

Az első megközelítés fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom” révén hatalomra jutott erők. Szerintük Ukrajna nyelvi helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunó

erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Egyetlen olyan ország sincs a világon, vélik ezen álláspont képviselői, ahol egy kisebbségi nyelv ennyire széles körben elterjedt volna a társadalomban, mint Ukrajnában. Ez a fajta nyelvi helyzet deformált, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”¹¹⁸, azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralkodó lesz. A szemlélet mögött rejlő nyelvi nacionalizmus ideológiája nyilvánul meg például Julija Timosenko 2010. július 6-án tett nyilatkozatában, mely szerint az orosz ajkú kelet-ukrajnaiaknak nem tanulnia kell az ukrán nyelvet, hanem csupán fel kell idézniük azt a genetikai emlékezetből. „Az ukrán nyelv bennünk van” – mondta meggyőződéssel az egyébként orosz anyanyelvű, s ukránul csupán a nagypolitikában való megjelenése során megtanult politikus.¹¹⁹ Hasonló elképzelések kormányzati szervek hivatalos dokumentumaiban is megjelennek. Például *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzeti nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre*¹²⁰ címmel az oktatási és tudományos minisztériumban kidolgozott dokumentum szerint az ukrán nyelv „a nemzet genetikai kódja, az ország fejlődésének biztos alapja és a nemzeti kultúra kialakításának eszköze.”

A nemzeti irányultságú politikusok (és a velük egy nézetet valló értelmiségiek, pl. Rjabcsuk 2000, 2002) egy része két Ukrajnáról beszél: az ország egyik fele mentalitásában és nyelvében ukrán, a másik pedig

¹¹⁸ Ide vonatkozóan ld. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

¹¹⁹ A nyilatkozatot lásd itt: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1093480/print>

¹²⁰ Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26.05.2008 р.

„kreol” nyelvű és identitású, azaz voltaképpen eloroszosított, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelv és nemzet kebelére (Jevtuh 2009: 317, Portnov 2009: 40–41). E tábor hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát (Rjabcsuk 2002; erről lásd, V. 2000).

Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó egységes ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma. A már idézett minisztériumi program szerint „A nyelv államisága univerzális formája az emberek egy egészben, egy népben való egyesítésének. Fontos tényezője a nemzet önmeghatározásának”.¹²¹ Ukrajna Alkotmánybíróságának 2008. április 22-én hozott állásfoglalása¹²² (5.1. pont) pedig így fogalmaz az államnyelv szimbolikus szerepe kapcsán: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

„Az egyetlen államnyelv feltétele a fejlett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – írja például Ukrajna egykori elnöke, Viktor Juscsenko (2010), aki szerint „A kétnyelvűség az eurázsiaiság tipikus megnyilvánulása”. Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk 2008: 207–209). A 2010 februárjában Juscsenko elnök kezdeményezésére készült állami nyelvpolitikai koncepció¹²³ az országra és a nemzetre, illetve az állami szuverenitásra leselkedő nemzetbiztonsági veszélyként tesz említést azokról a „politikai spekulációkról”, melyek az egyedüli államnyelvként

¹²¹ Галузева Програма...

¹²² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України від 22.04.2008 р. № 8-рп.

¹²³ Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

és hivatalos nyelvként kodifikált ukrán pozícióit és az állami egynyelvűség célszerűségét megkérdőjelezzik.

Ezen politikai álláspont képviselői törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűségre törekszik, s értetlenkedve fogadják, hogy sokakban negatív asszociációkat ébreszt az „ukránosítás” kifejezés (vö. Semsucsenko–Gorbatenko 2008: 167–168). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (ld. Pavlenko 2006).

A másik álláspont hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét azzal, hogy az orosz a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszajkú lakosság nyelvi és nemzeti jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat, az ukrán nyelv pozícióinak erősítése háttérbe szorítja az orosz nyelvet (Kulyk 2007, Portnov 2009: 18, Dickinson 2010).

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll: az elsőnek Viktor Juscenko és Julija Timosenko, a másodiknak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másiknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent (lásd Melnyik–Csernicskó 2010: 18, 74, 76–78).

A kiélezett és bizonytalan ukrainai politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, és a koalíció felbomlása állandóan fenyegeti a kormányzó többséget, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduásként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként (Kulyk 2008, Zarembo–Rimarenko 2008a). A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tűzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscenko az oroszpartiként

elkönyvelt Janukoviccsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscsenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból. Medvegyev (2007) elemzése szerint egyenlő erők küzdelme folyik az országban.

Az nyilvánvaló, hogy az ország összlakosságának mindössze 0,3%-át kitevő kárpátaljai magyarság nem tudja eldönteni ezt a patthelyzetet, ám politikai érdekképviselte révén regionálisan megpróbál minél kedvezőbb pozíciókat kivívni.

A narancsos forradalom utáni időszakban a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség a Viktor Juscsenko nevével fémjelzett, a nyugat által támogatott blokkal kötött választási szövetséget. A választások után azonban a nemzeti erők erős nemzetállam-építésbe kezdtek, és a kijevi politikusok megfeledeztek regionális szövetségesüknek tett ígéreteikről.

Az oroszpartinak tekintett s ezért sokak által kisebbségbarátként beállított Viktor Janukovics győzelme után az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett agitáló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség abban bízik, hogy jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám az optimisták megfeledeznek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges eleme a független Ukrajnában.

A 2004-es narancsos forradalom előtti időkben a hatalomra került politikai erők, bármilyen nyelvi álláspontot képviseltek előzőleg a kampányban, megpróbálták egyensúlyozni a két politikai tábor és a két részre szakadt ország régiói között, s megválasztásuk után már nem ragaszkodtak korábbi ígéreteik megvalósításához (Kulyk 2008: 53–54). Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a pártnomenklátúra hatalmát sikeresen átmentő Leonyid Kravcsuk, aki nem erőltette az ukránosítást, ám számos állami kulcspozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. Ennek a politikának is a mestere volt a tíz éven hatalmon lévő Leonyid Kucsma, aki képes volt az érdekei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitikai elkötelezettség mellett kiállni. Hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”.

Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben elfogadott (s egyébként máig hatályos) nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek (Kulyk 2008). A Kucsma-éra alatt számtalan nyelvtörvény-tervezetet nyújtottak be az illetékes parlamenti bizottság elé. Köztük közel azonos arányban voltak az ukrán helyzetét megerősítő, illetve az orosz használati körét erőteljesen kiterjesztő tervezetek is. Mindegyikükben közös azonban, hogy egyiket sem tűzték napirendre a Verhovna Radában. A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrainai ratifikációja szintén jól jellemzi Kucsma nyelvpolitikáját. Ukrajna 1999-ben a kisebbségi nyelvek beszélőinek viszonylag széles jogköröket biztosítva ratifikálta a Kartát,¹²⁴ ám az Alkotmánybíróság – a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva – hatályon kívül helyezte a törvényt.¹²⁵ 2003-ban ismét ratifikálta Ukrajna a nemzetközi dokumentumot,¹²⁶ ám jóval kevesebb vállalással, mint korábban (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004, 2007).

A Kucsma utáni Ukrajnában bizonytalanná vált a belpolitikai helyzet, egymást követik a választások, folyamatos a politikai hatalomátrendeződés. Mivel a bármikor esedékessé válható újabb választások veszélye ott lebeg valamennyi kormány felett, a narancsosok szakítottak a korábbi gyakorlattal, és – az ország egyik felének nyelvi elvárásainak megfelelően, de figyelmen kívül hagyva a lakosság másik felének igényeit – a korábban jellemző óvatoskodás helyett az egyértelmű ukránosítás mellett kötelezték el magukat (erről lásd pl. Csernicskó 2008, 2009a, 2009b). Így aztán nem meglepő, hogy a 2010. évi elnökválasztási kampánynak ismét kiemelt témája volt a nyelvi kérdés.

¹²⁴ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р. від 24.12.1999 р. N 1350-XIV. Відомості Верховної Ради України від 21.01.2000 р., № 3, ст. 24.

¹²⁵ Лásd az Alkotmánybíróság 9-рп/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua> honlapon. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000.

¹²⁶ Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. № 802- IV. Відомості Верховної Ради України від 25.07.2003 р., № 30, ст. 259.

A szinte folyamatos választási mozgósítás és a nyelvi kérdésben is kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában egyfajta paradox helyzet állt elő a nyelvek státusának megítélését illetően. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – véli Juscsenko (2010). Az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy gondolják, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rimarenko 2008b: 276).

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kétnyelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit. Ezt pedig a közelgő önkormányzati választásokra való tekintettel valószínűleg nem engedheti meg magának.

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdezetteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk 2008, Visnyak 2008c). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke számára,

miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői eléri a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnik–Csernicskó 2010: 146).

Az ukrán politikatörténetben sem teljesen előzmények nélküli ez a megoldás. A Szovjetunió megalakulását követő első időszakban ugyanis a birodalom nyelvpolitikájában alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről,¹²⁷ amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsa, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását (Tóth–Csernicskó 2009: 71). 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 4 bolgár, 3 görög, 2 zsidó és 1 lengyel), 1085 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 253 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) és 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács alakult. Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált (Rjabosapko 2001: 82). A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve a szociológiailag többséget alkotó ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat. A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött

¹²⁷ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК. – Харьков, 1927. – с. 97.

folyamatos leépítésük (Rjabosapko 2001: 84). Ez a gyakorlat még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha gyakorlati alkalmazása terén számos probléma merült fel (lásd Tóth–Csernicskó 2009: 72–73).

A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többségét alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár 2005) számára is ez a megoldás jelenthet(ne) előrelépést.

Az ukrajnai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy az épp hatalmon lévő mindenkori politikai erő a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben továbbra sem a kompromisszumos megoldás vagy az állami kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban már jól bevált egy lépést ide, egyet oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhíttetni, hogy szíven viseli a nyelvi kérdés számukra megfelelő módon történő rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell tenni, ám a valamennyi jelentős ukrajnai kisebbség által diszkriminatívnak minősített (pl. Tóth 2008) kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.¹²⁸ Az is elgondolkodtató, hogy a 2011-es felvételi vizsgákról szóló rendeletben¹²⁹ az orosz nyelv bekerült a választható tárgyak közé, ám a magyar és más olyan kisebbségi nyelvek (pl. román, moldáv, krími tatár), melyeken szintén folyik oktatás Ukrajnában, továbbra sem szerepelnek a vizsgatárgyak között.

A feszült ukrajnai belpolitikai helyzetben a nyelvi kérdésben a kompromisszum kialakulásának esélye minimális. Ezt támasztja alá, hogy bár Janukovicshoz közel álló politikusok olyan nyelvtörvény-tervezetet¹³⁰

¹²⁸ Az erről szóló miniszteri rendelet kimondja, hogy az ukrán nyelv és irodalom vizsga továbbra is kötelező, ám (az idegen nyelv kivételével) a többi tantárgy tesztjeit le kell fordítani krími tatár, moldáv, lengyel, orosz román és magyar nyelvre. Lásd: Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 році № 238 від 25.03.2010 р. www.mon.gov.ua/?id=2

¹²⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2011 році № 833 від 26.08.2010 р. Lásd: www.mon.gov.ua/?id=2

¹³⁰ http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38474

nyújtottak be a parlament elé, mely szerint az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett a kisebbségek nyelvei regionális hivatalos nyelvekké válhatnak¹³¹, az ellenzék máris tüntetésekkel, éhségsztrájkokkal, utcai megmozdulásokkal fenyegeti a parlamentet, ha megszavazza a tervezetet.¹³² A kormánypártként az ukránosítást erőltető Julija Timosenko Blokk politikusai arra is készek, hogy a parlament blokádjával akadályozzák meg egy ilyen nyelvtörvény elfogadását.¹³³ Vezető ellenzéki politikusok szerint egy ilyen nyelvtörvény a nemzet és az ország egységét, az ukrán nyelv jövőjét fenyegeti, ezért nem szabad hagyni, hogy elfogadják (vö. Juscsenko 2010).¹³⁴ Az egyik vezető kijevi egyetem tudományos tanácsa állásfoglalásban tiltakozott a nyelvtörvény ellen, mely a tudósok szerint a perifériára szorítja az ukrán nyelvet, megengedhetetlenül széles jogokat biztosít ellenben az orosz nyelvnek.¹³⁵ Nem véletlen tehát, hogy a 2010. október 31-i helyhatósági választások előtt a hatalompárti Régiók Pártja a választások utánra halasztotta a nyelvtörvény tervezetének parlamenti vitáját.¹³⁶

Az új nyelvtörvény tervezete kapcsán mindhárom exelnök is megszólalt. A független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk szerint az ország kétnyelvűsége Ukrajna egységét veszélyezteti. Aligha sikerül Janukovicsnak megváltoztatnia az Alkotmányt és a nyelvtörvényt, véli, hisz ehhez kétharmados parlamenti többség kell. Annak idején Kucsmanak is szándékában állt az orosz második államnyelvi státusba emelése, emlékeztet Kravcsuk, ám aztán elállt ettől a tervétől, mert megértette, hogy akkor csupán az ország déli és keleti felének elnöke lesz, és Ukrajna kettészakadása katasztrofális mértéket ölt: egyik része ukránul, másik oroszul fog beszélni. Másrészt, figyelmeztet az exelnök, a nyelvi kérdés választások előtt mindig előkerül, ha fel kell tüzelni a választókat, majd a

¹³¹ www.mno.hu/portal/736816; www.mrl-kossuth.hu/archivum/az-ukranparlament-elott-van-a-regionalis-nyelvtorvenytervezet.html

¹³² Lásd a hírügynökségi sajtóbeszámolókat:

<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1121826>;

<http://korrespondent.net/ukraine/events/1120961>;

<http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>

¹³³ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1119762>

¹³⁴ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120022>

¹³⁵ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1120251>

¹³⁶ <http://korrespondent.net/ukraine/politics/1122800>

kampány végeztével mindenki igyekszik félretenni ezt a kényes kérdést.¹³⁷ A Kravcsukot az elnöki székben követő Leonyid Kucsma szerint Ukrajnának csak egy államnyelve lehet, de az orosznak biztosítani kell a regionális nyelv státusát, s az orosz nem lehet idegen nyelv Ukrajnában.¹³⁸ Juscsenko (2010) külön vezércikket szentelt a nyelvkérdésnek a *Deny* c. lapban. Meggyőződése, hogy a két államnyelv bevezetése éppúgy az ország és a nemzet egységét veszélyezteti, mint az, ha az orosz hivatalos nyelvként funkcionálhat Ukrajnában.

A nyelvkérdés ukrajnai történetét ismerve feltételezhető, hogy a kormányzó Régiók Pártja számára a probléma lebegtetése a legelőnyösebb. A párt egyes vezető politikusai arról nyilatkoznak, hogy előbb vagy utóbb szavazásra bocsátják az új nyelvtörvényt, más politikusai ellenben arról beszélnek, hogy egyelőre nem tárgyalják ezt a kérdést a parlamentben; ezzel egyrészt azt üzenik választóiknak, hogy gondoskodnak az orosz nyelvről, és nem feledkeztek meg választási ígéreteikről, másrészt elejét veszik annak, hogy az ellenzék az érzelmileg erősen telített nyelvkérdés miatt jól bevált szokás szerint blokkolja a Legfelsőbb Tanács munkáját, ezzel akadályozva például az adótörvények vagy a költségvetés elfogadását.

S hogy ebben a kontextusban hogyan jelenik meg a magyar nyelv? Gyakorlatilag sehogy. Az ukrajnai nyelvpolitika maximum néhány statisztikai adat vonatkozásában utal arra, hogy az ukrán és orosz mellett más nyelvek beszélői is élnek az ország területén. A nyelvpolitika alakítóit olyannyira leköti az ukrán–orosz nyelvi (és természetesen a mögötte húzódó társadalmi, gazdasági és politikai) pozícióharc, hogy a többi kisebbségi nyelv iránti figyelem nagyrészt kimerül a népszámlálás rájuk vonatkozó adatainak ismertetésében és néhány statisztikai adat (például: hány nemzetiségi nyelven oktató iskola van, mennyi költségvetési forrást fordítottak az egyes kisebbségi nyelveken megjelenő tankönyvek kiadására stb.) közlésében. A magyar kisebbség és a magyar nyelv csak akkor

¹³⁷ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ja8A9Vlb7PIJ:www.radiosvoboda.org/content/article/1962166.html+%D0%9A%D1%80%0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%2B%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a>

¹³⁸ www.newsru.ua/ukraine/28sep2010/ku4ma_mowa.html;
<http://otherside.com.ua/news/detail.php?id=89356>

kerül az országos nyelvpolitika figyelmének homlokterébe, amikor a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezeteknek, kutatóknak, médiumoknak a nemzetközi (értsd: a magyarországi) politika színterére sikerül tornászniuk nyelvi és nemzetiségi jogi problémáikat. A közelmúltban ilyen kérdés volt például az államnyelv oktatásának kérdése, illetve ezzel szoros összefüggésben az ukrán nyelven és ukrán nyelvből kötelezővé tett érettségi és egyben felvételi vizsgák problémája.

3. Összefoglalás

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye. Sikeres – a társadalom, az adott közösség által elfogadott – nyelvtervezéshez megfelelő jogosítványokkal (vagy presztízzsel) rendelkező intézmény(ek) szükséges(ek). A teljes magyar nyelvterületen ezek közé csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe az Akadémia is bekapcsolódjon. A Termini Kutatóhálózat révén a nyelvpolitika és nyelvtervezés nyelvtudományi szakmai háttere biztosított. Most már „csupán” hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez „igazított” támogatáspolitikára van szükség.

[Csernicskó István – Péntek János 2010. Ez a dolgozat rövidített változata annak, amely Csernicskó István – Péntek János – Szabó Mihály Gizella neve alatt jelent meg: *Regio* 21/3: 3–36.]